

Vierakter gewijd aan stedelijke leegte

Verslag van de discussiedag over het Verleidelijk Stadsbeeld, Rotterdam 22 februari 1991

Martijn de Moor

Het debat

Stadsdelen die voor grootschalige herbestemming in aanmerking komen vormen de aanleiding tot de nodige stedenbouwkundige controverse. De ontwikkeling van deze zogenaamde stedelijke leegtes – in de meeste gevallen verre van leeg – waar in de stadsvernieuwingseuforie de bezem door gehaald wordt, vraagt om een bezinning op de stedenbouwkundige discipline. Ruimtelijke kwaliteit is waar het architecten en stedenbouwers om gaat. Huidige ontwikkelingen in de alom heersende stedelijke vernieuwing leiden er echter toe dat juist deze kwaliteit er bij in dreigt te schieten.

Deelnemers aan zakelijke overeenkomsten die tot de verwezenlijking van vastgoed moeten leiden – met name de Publiek Private Samenwerking (PPS) – onttrekken zich aan de verantwoordelijkheid zorg te dragen voor de kwaliteit van de openbare ruimte.

Daarnaast leidt deze ontwikkelingsmethode tot een geïsoleerde aanpak van de vernieuwingsgebieden, los van de bestaande stad. Aanleiding genoeg voor stedenbouwkundigen om hun stem te verheffen en de vakdiscussie op een breder plan te brengen.

Het Nederlands Architectuurinstituut (NAI) en haar directeur Duivesteijn hebben het ontbreken van een podium voor een breed debat gesignaleerd. Met de tentoonstelling en de catalogus *Verleidelijk Stadsbeeld* hebben zij, naar eigen zeggen, een aanzet willen geven tot een bezinning op het vak. Met het 'debat over stedenbouw', dat het NAI als afsluiting van de tentoonstelling over het Verleidelijk Stadsbeeld organiseerde, wilden zij het platform bieden dat men zolang had moeten ontberen. Gezien de grote opkomst was er behoefte aan een dergelijk treffen.

Afb. 1. Rotterdam, Schiehaven (foto E. van Straaten).

De hedendaagse stad

H. Tilman signaleerde in zijn bijdrage drie ontwikkelingen in de hedendaagse stad. Hij constateerde dat het ontwikkelingsproces van de stad is afgesloten. De periode van expansie heeft geleid tot verlaten stads-kernen en bedrijvigheid in de periferie. De recente behoefte aan reconstructie van de stad in de stad is hiervan het gevolg.

Daarnaast is er een versnelde spreiding van bewoning en bedrijvigheid over suburbane gebieden die geen identiteit hebben.

Ten slotte is er, aldus Tilman, een groeiende divergentie (bijna een tegenstelling) tussen de historische kern en de periferie.

De periferie wordt geconditioneerd door ontwikkelingen in de kantorensector, zoals telematica. Netwerken bepalen in deze ontwikkeling hun eigen geografie: in de stad maar los van de stad.

Na de cultuur van stedelijke uitbreiding zijn we nu beland in de cultuur van stedelijke transformatie. Na decennia van groei en expansie, die hebben geleid tot een gefragmenteerde stad, is er nieuwe interesse gegroeid, voornamelijk uit economische overwegingen, voor de kern van de (historische) stad.

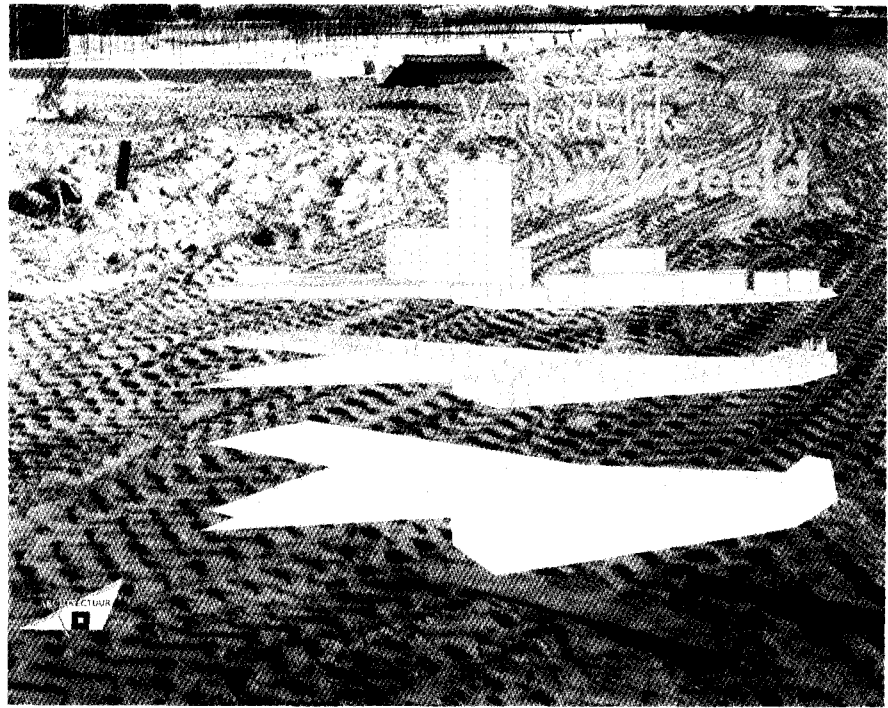
De Vierde Nota Ruimtelijke Ordening stelt als een van de belangrijkste doelen het verbeteren van het vestigingsmilieu in de steden. Internationaal is een concurrentiestrijd tussen de steden ingezet, waarin steden zich ten opzichte (en desnoods ten koste) van elkaar willen profileren. Men concentreert zich hierbij op inwisselbare thema's (*science*-parken, *teleports*, enz.), die niet inspelend op wat steden al in huis hebben. Stadsbesturen beseffen dat ze hun stad door exploitatie van haar imago kunnen profileren. Deze profilering moet vooral de economische positie in het internationale krachtenveld ten goede komen.

De rijksoverheid heeft olie op het vuur gooid door te bevoorrechten knooppunten aan te wijzen die zich eens extra opmaken voor de strijd. En het vooruitzicht dat over een jaar Europa grenzenloos zal zijn laat de gemeeders ook niet onverhit.

Bij de economische herstructurering die het gevolg is van deze profilering horen nieuwe ontwikkelingsstrategieën: *city management*, *city marketing* en *Public-Private-Partnership*. Bij deze nieuwe strategieën hoort een nieuwe presentatietechniek: die van het verleidelijke stadsbeeld, bestaande uit 'grootse meeslepende toekomstbeelden', aldus Duivesteijn in de begeleidende catalogus. In deze aanpak is stedelijke vernieuwing gebaseerd op culturele en economische potentie van de stad.

Stedelijke identiteit

Als steden zich in de concurrentieslag op dezelfde kwaliteiten gaan toeleggen dreigt het gevaar van uniformiteit. Vestigingsplaatsen worden uitwisselbaar. Er wordt voorbij

Afb. 2. Ter gelegenheid van de tentoonstelling en de discussiedag over het Verleidelijk Stadsbeeld heeft het Nederlands Architectuurinstituut een goed en zorgvuldig geïllustreerde catalogus uitgegeven (Verleidelijk stadsbeeld, ontwerpen voor stedelijke vernieuwing, Rotterdam 1990; ISBN 90-72469-18-6). Redactie Koos Bosma.

gegaan aan reeds aanwezige stedelijke identiteit. De stad kan zich echter juist onderscheiden door deze 'min of meer toevallige kwaliteit' (Duivesteijn) uit te buiten.

Door middel van *city marketing* wordt het produkt stad, dat zich onderscheidt door middel van een historische kern en een bepaald imago, verkocht. De ontwikkeling geschiedt via de eerdergenoemde PPS. Maar het gevaar dreigt dat een uitverkoop gehouden wordt van toplocaties. De vraag dringt zich op of de plannen daadwerkelijk een instrument bieden om de stad als geheel te vernieuwen. Tilman constateerde dat veel van de 'stedelijke vernieuwingsplannen' deze pretentie niet waar maken. Hij signaleerde tevens een polarisatie. Succesgebieden worden bevoordeeld terwijl andere gebieden volkomen stagneren.

Beperkende maatregelen die de stedelijke identiteit moeten waarborgen verminderen de kansen van een stad in de stedenstrijd. De optimale balans tussen uitverkoop houden en identiteit beschermen is sterk afhankelijk van de positie van de betreffende stad: hoe groter de vraag naar een locatie, hoe sterker beperkende maatregelen gebruikt kunnen worden.

Stedelijke leegtes

Inzet van het debat vormden planningsmethoden voor de zogenoemde stedelijke leegtes. Voor juist deze gebieden worden in hoog tempo verleidelijke stadsbeelden ontwikkeld die de concurrentiestrijd in het voordeel van de eigen stad moeten beslechten.

Er kleven twee gevaren aan de gebruikte planningsmethoden. Ten eerste zijn de plannen bedoeld om bepaalde, met name de financierende partijen te behagen. Dit kan, terecht, leiden tot argwaan en ongerustheid bij minder gefortuneerde stadsgebruikers. Ten tweede is er sprake van geïsoleerde incidenten in een historische stad. Tilman: 'Op de tentoonstelling zijn plannen te zien die gebaseerd zijn op gelegenheden die zich voor doen, ze sluiten niet aan op stadsplannen die er al zijn'.

Stedebouw en architectuur worden ingeschakeld om de financiering van projecten die deze leegtes op moeten vullen aan te trekken. Vaak wordt hierbij verkeerd gebruik gemaakt van *urban image* als ontwerpbepalende uitgangspunt. Dit is er wel in woord, maar niet in ontwerp. Verleidelijke stadsbeelden dienen zo een tweeledig doel. Zo worden onder valse voorwendselen ingezet bij de bestrijding van het verlies aan stedelijke identiteit en bij de imagoversterking in de competitie tussen de steden. Architectuur en stedebouw zijn voor gemeentebesturen middelen bij uitstek geworden om hun stad optimaal te profileren.

Vier scenario's

Op het programma stonden na de presentatie van de vier stedebouwkundige benaderingswijzen vier *case-studies* waarin de theorie aan de praktijk werd getoetst. Bij de presentatie van de *case-studies* verschenen steeds drie sprekers ten tonele: twee participanten aan de PPS – een 'bestuurder'

en een architect – en een commentator. De in de catalogus geïntroduceerde vier modellen vormden de basis voor de vier bedrijven van het debat.

Deze modellen zijn te onderscheiden in vier benaderingswijzen van het 'ontwerpend onderzoek':

- het ontwerp als belichaming van *city-marketing* (Amersfoort)
- als script in een theateraal spektakel (Groningen)
- als morfologisch instrument gericht op continuïteit van de stadsvorm (Maastricht/Rotterdam-West)
- en het ontwerp dat architectuur en stedenbouw laat samenvallen (Sphinx-Céramiqueterrein in Maastricht)

De genoemde steden vormden de vier case-studies van de dag.

Amersfoort

Het Structuurplan voor het Centraal Stadsgebied (1987) vormde de aanzet tot een PPS van de gemeente Amersfoort met de Ontwikkelingsmaatschappij Centrumplan Amersfoort. De samenwerking leidde tot het Ontwikkelingsplan voor het Centraal Stadsgebied, dat tezamen met een stadsvernieuwingplan werd vastgesteld. In beide werd afscheid genomen van Amersfoort als provinciestad ten gunste van een nieuwe maar toch eigen identiteit. Het stadsbeeld dat ons moet verleiden is een *artist impression*, die niet opgevat moet worden als een toekomstige architectonische realiteit.

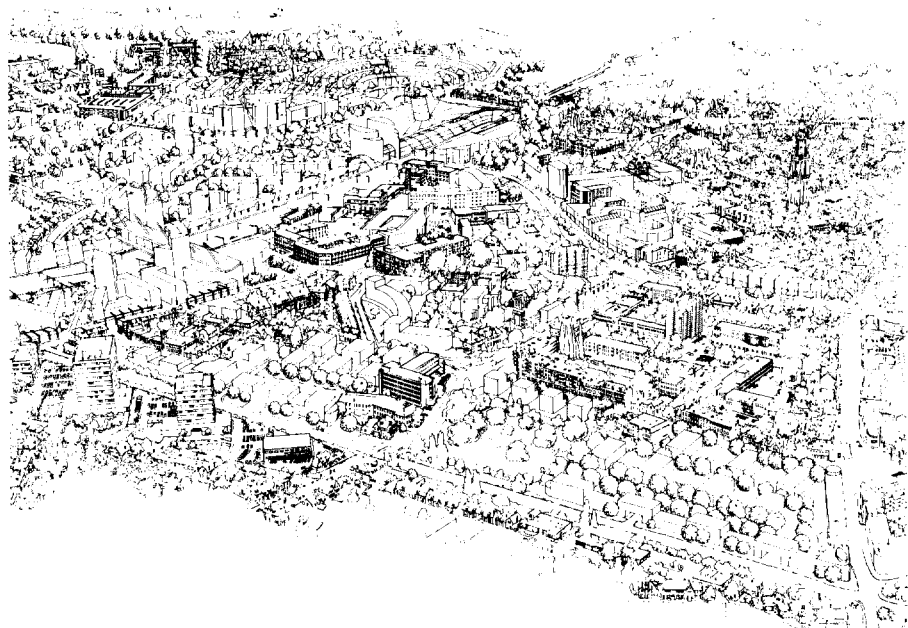
In het debat kwam weer eens naar voren dat de planontwikkeling gebaseerd is op het verleiden van het bedrijfsleven wat tot wantrouwen en bezorgdheid leidde bij de bewoners. De plannen werden een voorbeeld van louter verbale stedenbouw genoemd.

Deze opvatting van stedenbouw werd fel bekritiseerd door commentator E. Taverne. Hij sprak van een *no nonsense*-beleid dat plaats gemaakt heeft voor een *no knowledge*-beleid. De PPS is niet gebaseerd op geschiedenis waardoor dezelfde fouten gemaakt worden als in de jaren '60. Er is geen structuuranalyse gedaan, er is geen kennis van de historische thema's van de stad. Taverne: 'De wetenschap van de stad is als een taal zonder literatuur'. Daardoor bevindt de problematiek zich op hetzelfde niveau als na de oorlog. Taverne vroeg zich af of de beeld- en vormloosheid van het ontwerp onderdeel zijn van de strategie van de verleiding.

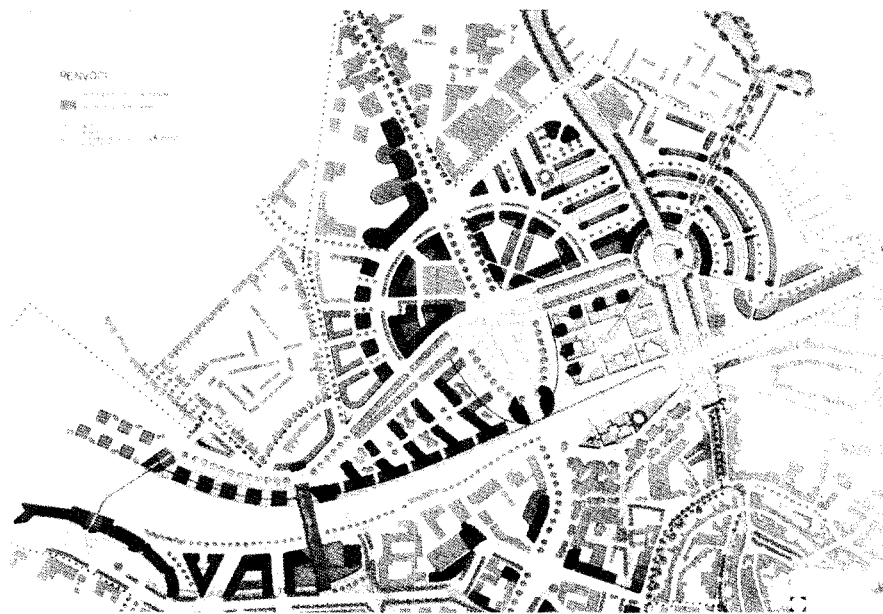
Groningen

In Groningen fungeren stadsbeelden als attracties. De stad is een oord van amusement. Ook hier neemt de traditionele binding met de plek af.

Het *Masterplan 2000* vormt de grondslag voor samenwerking van de dienst Ruimtelijke Ordening en projectontwikkelaars. Koolhaas en Kleihues treden hierbij op als

Afb. 3. Amersfoort, Ontwikkelingsplan Centraal Stadsgebied (bron: Van Hezik Partners, R. Klein Breteler).

Afb. 4. Amersfoort, voorlopig stedenbouwkundig plan voor het gebied ten noorden van het station (bron: Van Hezik Partners).

supervisors. Ontwerpers worden niet gehinderd door bestemmingsplan, welstandscommissie, inspraak of wat dies meer zij. De aandacht is echter te snel verschoven naar het detail; de architectonische invulling. Ontwikkelaars buiten toplocaties uit, de gemeente mag zorgen voor de kwaliteit van het geheel. Wethouder Gietema gebruikte het debat om de gedegenheid van het plan dat er aan ten grondslag ligt te benadrukken. G. Daan be-

aamde dat het plan goed is maar dat de beheerders ervan (Koolhaas en Kleihues) zich misdragen hebben door slechts strooigoed uit te werpen. Er is teveel individualisme in de ontwerpwereld, er zouden meer samenwerkingsverbanden moeten komen. Commentator Gall vergeleek de Groningse situatie met een spontaan toneelstuk, waarbij architecten improviseren in de stad, alleen ontbreekt het aan een scenarioschrijver.

Afb. 5. Luchtfoto van het Sphinx-Céramique terrein, 1988 (foto gemeente Maastricht).

Maastricht

Historische, stedelijke en architectonische vormen zijn het ontwerpuitgangspunt, zonder dat er een stedenbouwkundig plan voor het betreffende gebied is. Architect Coenen heeft voor zijn ontwerp voor het Sphinx-Céramique terrein van wethouder Wevers op basis van vertrouwen en na gebleken capaciteiten *carte blanche* gekregen. Commentator Cusveller wees op gevaren van deze aanpak. Hij bekritiseerde het ontbreken van een algemene hypothese over de betekenisverandering van de stad. Volgens Cusveller heeft de stedenbouwkundige discipline nog geen oplossing voor de herinrichting van de stedelijke leegte. Morfologische en historische stedenbouwkundige analyse acht hij bij het zoeken hiernaar van groot belang. Coenen gaf in zijn reactie aan dat hij wel degelijk een analyse heeft verricht, alleen wil hij deze niet openbaar maken. Hij zal er zelf op toezien dat kwaliteit geleverd wordt. Het is frappant dat Coenen niets los wil laten over zijn analyse. Hij acht alleen de stap om van analyse tot ontwerp te komen interessant. Cusveller gelooft dan ook niet dat louter Coenens voorstellen tien jaar lang het project te bewaken ('van stoeprand tot dakgoot') voldoende waarborg is voor stedelijke kwaliteit.

Rotterdam West

Ideevorming gaat hier hand in hand met her-

nieuwde belangstelling voor de stadsmorfologie. Voor Rotterdam-West is een Structuurschets voor het buitendijksgebied gemaakt (1987), resulterend in het *Parklane*-concept. Een optimaal verband tussen continuïteit en vernieuwing van de stedelijke identiteit wordt gegarandeerd. Er is een duidelijk kader voor latere architectonische detaillering geschapen. Linthorst, die *en passant* de publieksprijs voor het meest verleidelijke lichtbeeld in de wacht sleepte door het publiek een blik te gunnen op het Weena-gebied vanaf de bovenste verdieping van het Groothandelsgebouw, benadrukte het verschil tussen het bestuurlijke en architectonische programma van eisen. Refererend aan de ontwikkeling van het Weena vond hij het bestuurlijk programma van eisen geslaagd, met het architectonische wilde hij zich niet bemoeien. Commentator M. de Hoog voegde hier aan toe dat de gemeente de context moet ontwerpen en niet de inhoud. Zij moet koppelingen, markaties en knooppunten bepalen.

Herbezinning op het instrumentarium

De cruciale vraag was, en is, wie de verantwoordelijkheid draagt voor de kwaliteit van de stad en de openbare ruimte. In de meeste ontwerpen voor stedelijke leegtes ontbreekt een duidelijke definitie en een werkbaar strategie. Alle betrokkenen op de

studiedag wezen de overheid aan als degene die kwaliteit moet waarborgen en verontschuldigen zich met de opmerking dat de investeerders om een beeld verlegen zaten. Taverne en Cusveller wezen in hun kritiek op het ontbreken van een historische dimensie in de plannen. Bereikbaarheid, hoogwaardigheid en herkenbaarheid, volgens Taverne 'de heilige drie-eenheid van de stadsplanning', beheersen de planvorming. Een morfologische en historische structuuranalyse, die zeker openbaar gemaakt moet worden (Maastricht; Coenen), is onontbeerlijk. Taverne stelde dat hiertoe de stedenbouwkundige discipline herzien moet worden. Alle sprekers waren het er over eens dat het stadsbestuur de verantwoordelijkheid moet dragen voor de realisatie van de openbare ruimte. Zij moet hierbij zo te werk gaan dat het voor de deelnemers aan de PPS aantrekkelijk is om ook de openbare ruimte is een totaalplan voor de projecten op te nemen. Bovendien is ook de samenhang met andere gebiedsdelen belangrijk.

De stedelijke 'leegtes' die aan herstructurering toe zijn bepalen vaak de identiteit van de stad. Het zijn bij uitstek de gebieden waar de stad vernieuwd kan worden. Tegelijkertijd is de opgave de stedelijke continuïteit te waarborgen. Maar er is nog geen stedenbouwkundig instrument dat op een dergelijke manier de stedelijke leegtes vorm kan geven. Er heerst een planningseuforie zonder dat er zicht is op de planningsinstrumenten.